

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΔΙΓΓΙΟ ΤΕΥΧΟΣ

**Φάκελος: Μεταφράζοντας Αριστοτέλη
Αφιέρωμα στον γλύπτη Γιώργο Λάππα**

TRUMP και BREXIT, ΚΥΠΡΙΑΚΟ, ΕΚΚΛΗΣΙΑ, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΕΝΕΤΙΑΣ, ΤΟΥΡΚΙΑ, BRAIN DRAIN, ΒΟΣΠΟΡΟΜΑΧΙΑ,
ΘΕΩΡΙΑ και ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ, FOUCAULT, ΕΝΔΟΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, QUEER THEORY

«ΓΕΦΥΡΕΣ ΓΝΩΣΗΣ / ΓΕΦΥΡΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ»: ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΕΝΑ ΔΙΚΤΥΟ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΤΥΧΙΟΥΧΩΝ ΠΟΥ ΖΟΥΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΛΟΗΣ ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ

THE DRAIN IS JUST FOR RAIN

1. Η σημασία της «διαρροής επιστημόνων»

Εισαγωγικό σημείωμα

Σήμερα αναγνωρίζεται ευρύτατα η μεγάλη σημασία του ανθρώπινου κεφαλαίου για την ανάπτυξη των χωρών. Το ενδιαφέρον των οικονομολόγων για το ανθρώπινο κεφάλαιο αναθερμάνθηκε κατά τη δεκαετία του '50, μετά την αναγνώριση, από σημαντικούς οικονομολόγους,¹ του γεγονότος ότι τα μοντέλα των θεωριών ανάπτυξης δεν μπορούσαν να ερμηνεύσουν περισσότερο από το μισό της αύξησης της παραγωγικότητας των σύγχρονων οικονομιών (γνωστή και ως «παράδοξο του Solow»). Μάλιστα, οι δύο τελευταίες δεκαετίες χαρακτηρίστηκαν από την ευρεία αναγνώριση της σημασίας της γνώσης, της καινοτομίας και του ανθρώπινου δυναμικού στην οικονομική ανάπτυξη, ιδίως όσον αφορά τις οικονομίες των αναπτυσσόμενων χωρών.

Επίσης, οι προσεγγίσεις των συστημάτων καινοτομίας ανέδειξαν μια σημαντική διάκριση της γνώσης, διαχωρίζοντάς την στο *κωδικοποιημένο σκέλος* της (αυτό

Ο Λόης Λαμπριανίδης είναι καθηγητής οικονομικής γεωγραφίας στο ΠΑΜΑΚ και Γενικός Γραμματέας Επενδύσεων στο Υπουργείο Οικονομίας.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ 55 ΘΕΜΑΤΑ

Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 134-135, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2016, σ. 55-66

δηλαδή που μπορεί να καταγραφεί και να αποτυπωθεί με κάποιο τρόπο, π.χ. σε βιβλία και βάσεις δεδομένων) και στο άρρητο, αυτό δηλαδή που δεν είναι δυνατόν να κωδικοποιηθεί αλλά παραμένει ενσωματωμένο σε ανθρώπους. Η διάκριση αυτή έχει πολύ μεγάλη σημασία για τον ρόλο του ανθρώπινου δυναμικού στην αναπτυξιακή δυναμική χωρών και περιφερειών, με δεδομένο ότι η άρρητη μορφή γνώσης έχει πιο περιορισμένη γεωγραφική κινητικότητα και μεταδίδεται μέσω επαφών, οργανωμένων ή άτυπων. Συχνά μάλιστα, η μετάδοσή της προϋποθέτει την ύπαρξη παραγόντων που σχετίζονται με το κοινωνικό κεφάλαιο (social capital),² όπως είναι οι σχέσεις εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας, ενώ σημαντικό στοιχείο αποτελεί και η ύπαρξη της αντίστοιχης (επιστημονικής) κοινότητας.

Μάλιστα, ακόμα και στην εποχή του e-mail, του skype και του dropbox, ένα μεγάλο μέρος της μεταφοράς γνώσης συνεχίζει να στηρίζεται στην άμεση και ενίοτε ενσώματη ανθρώπινη επικοινωνία. Πολλές από τις δεξιότητες που απαιτούνται σε καινοτομίες και επιστημονικά επιτεύγματα, ιδίως όσα σχετίζονται με πειραματικές διατάξεις, πρακτικές εφαρμογές και χρήση οργάνων, αλλά και όχι μόνο αυτές, είναι συχνά δύσκολο να τις μεταδώσει κανείς μέσω ενός conference call ή απλώς διαβάζοντας μια αίτηση για δίπλωμα ευρεσιτεχνίας ή ένα επιστημονικό περιοδικό. Οι πολλαπλές πρακτικές, ως συστατικό στοιχείο της επιστημονικής και τεχνολογικής καθημερινότητας, εξαρτώνται, σε ένα μεγάλο βαθμό, από την άρρητη γνώση.

Σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο, η *διαρροή εγκεφάλων* (brain drain) ή, διαφορετικά, η διεθνής μετανάστευση επαγγελματιών (international migration of professionals) αποτελεί μια σημαντική πρόκληση για τις χώρες προέλευσης, ιδίως τις λιγότερο αναπτυγμένες, οι οποίες βλέπουν τη θέση τους να αποδυναμώνεται στον παγκόσμιο ανταγωνισμό.³ Ταυτόχρονα, οι χώρες υποδοχής είναι εκείνες που καρπώνονται τα οφέλη του εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού, για το οποίο, επιπλέον, δεν έχουν επενδύσει οικονομικούς πόρους.⁴ Οι αρνητικές επιπτώσεις περιλαμβάνουν τη μείωση του μέσου εκπαιδευτικού επιπέδου,⁵ την απώλεια κρατικών κεφαλαίων που επενδύθηκαν στη διαμόρφωση του συγκεκριμένου ανθρώπινου κεφαλαίου⁶ καθώς και συχνές απώλειες εισερχόμενου φυσικού κεφαλαίου, δεδομένου ότι αυτό ακολουθεί τις ροές του ανθρώπινου κεφαλαίου.⁷ Το σημαντικότερο στοιχείο είναι ότι η *διαρροή εγκεφάλων* μπορεί να αποδειχθεί επιβλαβής για τις μακροπρόθεσμες προοπτικές ανάπτυξης των χωρών προέλευσης.

Αναμφίβολα, η *διαρροή εγκεφάλων* διαβρώνει το ανθρώπινο κεφάλαιο και τα δημοσιονομικά έσοδα των χωρών προέλευσης, οι οποίες εισέρχονται έτσι σε έναν φαύλο κύκλο ύφεσης. Όμως, μπορεί ταυτόχρονα να συμβάλλει, υπό προϋποθέσεις τις οποίες προσπαθούμε να περιγράψουμε με την πρόταση που κατατίθεται εδώ,

στην ανάπτυξη της οικονομίας των χωρών προέλευσης, μέσω της μεταφοράς τεχνογνωσίας, εμπειριών, εμπορίου, ακόμη και Ξένων Άμεσων Επενδύσεων. Η πρόσφατη στροφή των ασκούμενων πολιτικών στον ρόλο της «διασποράς», όπως επισημαίνει ο de Haas,⁸ φαίνεται να εναρμονίζεται με τις νεοφιλελεύθερες ιδεολογικές προσεγγίσεις της ανάπτυξης που τείνουν να υπερθεματίζουν τη δύναμη των αγορών αλλά και των ατόμων ως μονάδες, θεωρώντας ότι αυτή από μόνη της μπορεί να προκαλέσει πολιτικο-οικονομικές αλλαγές και κοινωνικό μετασχηματισμό.

Δεδομένου ότι η ύπαρξη ανθρώπινου δυναμικού υψηλής ποιότητας είναι από τους βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν τις αποφάσεις εγκατάστασης επιχειρήσεων – και ιδίως επιχειρήσεων έντασης γνώσης και τεχνολογιών – σε μια χώρα/περιοχή/πόλη,⁹ φαίνεται πως δεν είναι τόσο προφανές ποιος προσελκύει ποιον: οι επιχειρήσεις τους εργαζόμενους ή το αντίστροφο; Το πιθανότερο είναι πως στη σύγχρονη μετα-βιομηχανική οικονομία δεν υπάρχει κάποια γραμμική σχέση αιτίου-αιτιατού σε καμιά από τις δύο παραπάνω κατευθύνσεις και πως οι παράγοντες αυτοί αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται.

Η οικονομική ισχύς δεν συγκεντρώνεται πλέον στις χώρες, μόνο ανάλογα με τους φυσικούς πόρους, την παραγωγική ικανότητα, τη στρατιωτική ισχύ ή ακόμα την επιστημονική και τεχνολογική τους ικανότητα. Ένας σημαντικός παράγοντας για την παγκόσμια οικονομία είναι πλέον η ύπαρξη ταλαντούχων ανθρώπων.¹⁰ Οι δημιουργικοί άνθρωποι (τα «ταλέντα», έννοια πάντως προβληματική καθώς τα «ταλέντα» δεν είναι ατομικές περιπτώσεις που πέφτουν από τον ουρανό, αλλά προϊόντα κοινωνικών διεργασιών) αποτελούν έναν από τους ισχυρούς μαγνήτες για την παγκοσμιοποιημένη καινοτομία, και αυτοί επιλέγουν πλέον όχι απλώς χώρες αλλά και περιοχές ή και πόλεις – όπως γράφει ο Florida, δεν συγκρίνουν γενικά τις ΗΠΑ με τη Βρετανία, τη Σουηδία με τον Καναδά ή την Αυστραλία με τη Δανία, αλλά τη Silicon Valley με το Cambridge, τη Στοκχόλμη με το Βανκούβερ, το Σίδνεϊ με την Κοπεγχάγη. Σήμερα, η ανταγωνιστικότητα μιας χώρας, μιας περιοχής, ακόμη και μιας πόλης, προσδιορίζεται σε κάποιο βαθμό και από την ικανότητά της να προσελκύει και να συγκρατεί τέτοια ταλέντα.

Μελετητές και φορείς χάραξης δημόσιας πολιτικής, όπως επισημαίνει η Saxenian,¹¹ πρέπει να αναγνωρίσουν τις *αυξανόμενες αλληλεξαρτήσεις μεταξύ της μετανάστευσης, του εμπορίου και της αναπτυξιακής πολιτικής*. Βέβαια, η ανάλυση της «διαρροής εγκεφάλων» πρέπει να λαμβάνει υπόψη όχι μόνο το κόστος της απώλειας των ειδικευμένων πολιτών που ζουν στο εξωτερικό, αλλά και τα ταυτόχρονα οφέλη που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν από τα δίκτυα της διασποράς και ασφαλώς από την επιστροφή των επιστημόνων στη χώρα προέλευσής τους.

Η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα

Η Ελλάδα διαθέτει υψηλής ποιότητας ανθρώπινο κεφάλαιο που θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα συγκριτικά πλεονεκτήματά της. Η Ελλάδα βρίσκεται στις υψηλότερες θέσεις των σχετικών διεθνών αξιολογήσεων. Σύμφωνα με τη Global Competitiveness Report του 2015, η χώρα μας κατατάσσεται 4η στο κριτήριο της «διαθεσιμότητας επιστημόνων και μηχανικών». Ακόμη περισσότερο όμως, πέραν των στατιστικών, η σημασία του ανθρώπινου δυναμικού στην Ελλάδα, έμπρακτα αναγνωρίζεται και από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις που αναζητούν χώρα εγκατάστασης των δραστηριοτήτων τους (π.χ. για την ανάπτυξη λογισμικού).

Ωστόσο, σύμφωνα με την EUROSTAT, μέσα σε μια τετραετία, από το 2010 έως το 2013, περίπου 208.000 έλληνες πολίτες εγκατέλειψαν την Ελλάδα. Σε αυτόν τον αριθμό πρέπει να προστεθεί ένα περίπου ισοπληθές σύνολο αλλοδαπών που επέστρεψαν από την Ελλάδα στις πατρίδες τους ή μετανάστευσαν σε τρίτες χώρες, λόγω των συνεπειών της κρίσης. Σε πρόσφατη μελέτη που διεξαγάγαμε,¹² η οποία συμπεριέλαβε και πανελλήνια αντιπροσωπευτική έρευνα σε 1.237 νοικοκυριά, εκτιμήσαμε ότι η συνολική εκροή ελλήνων μεταναστών, από το 2010 μέχρι τα τέλη του 2015, κυμαίνεται μεταξύ 280.000 και 350.000 ατόμων. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαπιστώσεις για το πλήθος των μεταναστών που επέστρεψαν στη χώρα κατά την ίδια περίοδο (η εισροή εκτιμάται ότι ισούται με το 15% της εκροής), προκύπτει η εκτίμηση ότι μέχρι τα τέλη του 2015 240.000 έως 300.000 Έλληνες (που έγιναν μετανάστες από το 2010 και εντεύθεν) ζούσαν στο εξωτερικό.

Ο όγκος της εκροής προσέκλυσε την προσοχή των ΜΜΕ και προκάλεσε μια δημόσια συζήτηση για την αύξουσα διαρροή εγκεφάλων στην Ελλάδα. Μέχρι τώρα, αυτή η συζήτηση χαρακτηρίζεται από δύο παρανοήσεις.¹³ Συγκεκριμένα, αφενός η μετανάστευση των καταρτισμένων ατόμων παρουσιάζεται ως ένα νέο φαινόμενο, που απορρέει από την κρίση, με αποτέλεσμα να αποσιωπώνται οι βαθύτερες δομικές αιτίες του· και αφετέρου, η μετανάστευση που πηγάζει από την κρίση παρουσιάζεται να αγγίζει αποκλειστικά τους νέους και τους μορφωμένους, αγνοώντας τις μεταναστευτικές ροές ατόμων με μεγαλύτερη ηλικία ή χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο, είτε ατόμων που ήταν ήδη μετανάστες στη χώρα μας. Η κρίση μεγέθυνε τους προϋπάρχοντες στην Ελλάδα παράγοντες απώθησης για τα άτομα υψηλής κατάρτισης, εντεινόντας τις τάσεις μετανάστευσης. Ταυτόχρονα όμως, η κρίση φαίνεται ότι ώθησε, για μια ακόμα φορά, και πολίτες χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου –σε μικρότερα βέβαια ποσοστά– να εγκαταλείψουν τη χώρα.

Συνεπώς, η μετανάστευση των ατόμων υψηλής μόρφωσης, στη χρονική περίοδο μετά το 2010, θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως συνέχεια ενός προϋπάρχοντος εν εξελίξει

φαινομένου και ως ένα σημαντικό μεν τμήμα αλλά όχι ως το σύνολο της σύγχρονης μετανάστευσης που απορρέει από την κρίση. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνάς μας, περίπου 190.000 επιστήμονες ζουν εκτός Ελλάδος, εκ των οποίων περισσότεροι από τούς μισούς μετανάστευσαν μετά το 2010. Δύο στους τρεις μετανάστες της περιόδου μετά το 2010 είναι απόφοιτοι πανεπιστημίου.

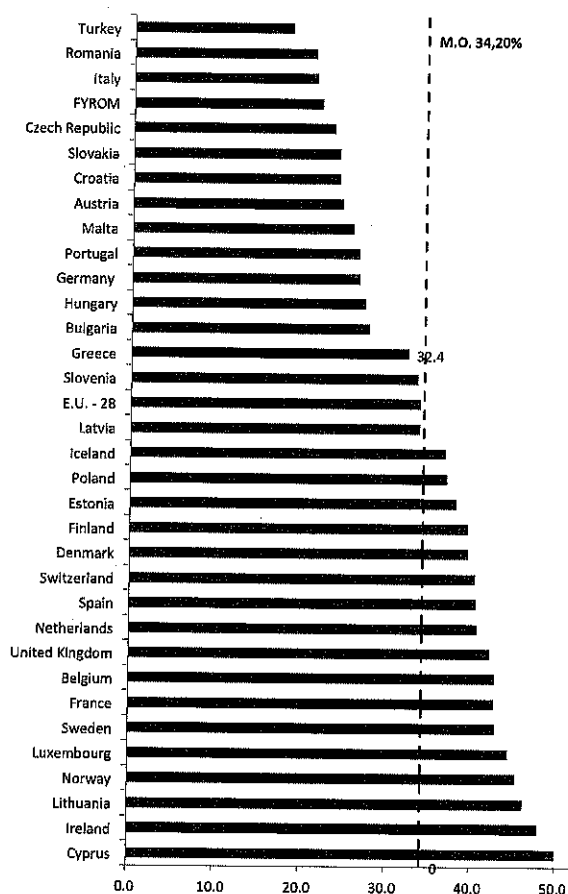
Η διαρροή εγκεφάλων, θα τολμούσα να πω, έχει λάβει επικίνδυνες διαστάσεις και προκαλεί ανησυχία σχετικά με τις προοπτικές ανάκαμψης μιας χώρας που στερείται όλο και περισσότερο το νεανικό και καλά εκπαιδευμένο ανθρώπινο δυναμικό της, το οποίο είναι απαραίτητο για την οποιαδήποτε απόπειρα αλλαγής του παραγωγικού της μοντέλου. Συγκεκριμένα, όπως έχουμε υποστηρίξει ήδη αλλού,¹⁴ από τη μία πλευρά η μετανάστευση του ανθρώπινου δυναμικού υψηλής κατάρτισης και από την άλλη η ύφεση και η λιτότητα, δημιουργούν μια συνδυαστική επίδραση και μια αμοιβαία σχέση που ενισχύει τον υφεσιακό φαύλο κύκλο της ελληνικής οικονομίας. Σε αυτό πρέπει να προστεθεί και η επίδραση που έχει η διαρροή αυτή και στην ήδη προβληματική ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού, δηλαδή στην υπογεννητικότητα και τελικά στη γήρανση του πληθυσμού.

Παρατηρείται, λοιπόν, εδώ και πολλά χρόνια, μια αυξανόμενη μετανάστευση των επιστημόνων της χώρας στο εξωτερικό. Με δεδομένο ότι η συμβολή του επιστημονικού δυναμικού στην οικονομική ανάπτυξη είναι καθοριστική, η διαρροή του συνιστά μεγάλη πληγή για τη χώρα μας. Θα πρέπει επομένως να αναρωτηθεί κανείς πού οφείλεται αυτή η διαρροή και κυρίως τι θα πρέπει να γίνει ώστε σε πρώτη φάση να περιοριστεί και σε επόμενη φάση να σταματήσει ή και να υπάρξει επιστροφή μέρους αυτών που έφυγαν. Ταυτόχρονα, κεντρικό ερώτημα αποτελεί και η δυνατότητα αξιοποίησης του σημαντικού αυτού ανθρώπινου δυναμικού εκεί όπου βρίσκεται σήμερα, καθώς μεγάλο μέρος του καταλαμβάνει θέσεις-κλειδιά στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία.¹⁵

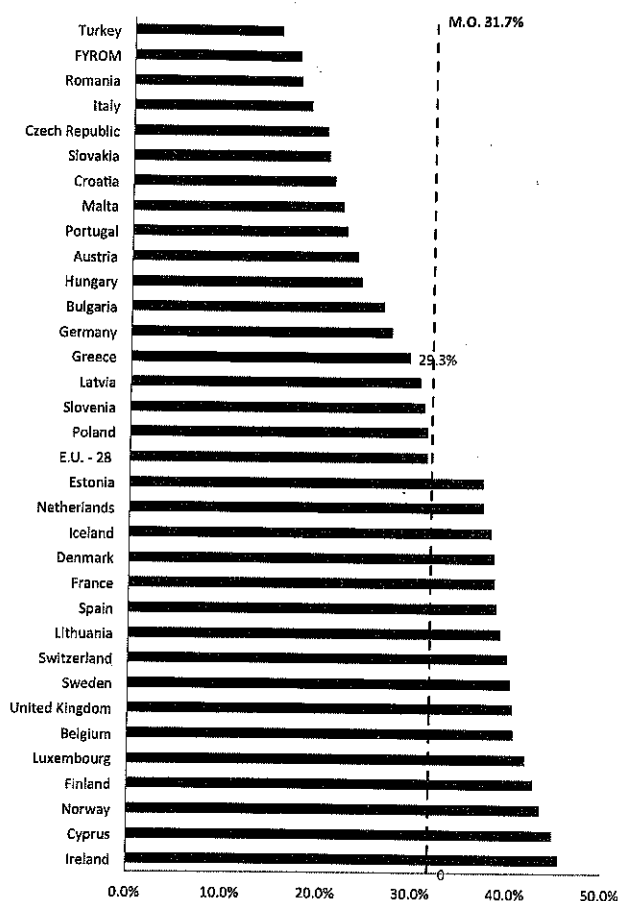
Αναμφίβολα στην Ελλάδα, εδώ και πολλά χρόνια, υπάρχει μια αναντιστοιχία προσφοράς και ζήτησης επιστημονικού δυναμικού, όπως προκύπτει από τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, υποαπασχόλησης, ετεροαπασχόλησης ή απασχόλησης σε δουλειές κατώτερες των προσόντων, από τις χαμηλές αμοιβές επιστημόνων κτλ. Παρατηρείται λοιπόν μια απραξία (συχνά μακράς διάρκειας) ή απασχόληση σε θέσεις εργασίας που απαιτούν μικρότερη εξειδίκευση, και συνεπώς μια εκ των πραγμάτων απαξίωση των ικανοτήτων και δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού (brain waste), που οδηγεί κάποιους από αυτούς τους επιστήμονες στη μετανάστευση.

Όπως έχει υποστηριχθεί,¹⁶ η αναντιστοιχία αυτή δεν οφείλεται στην υπερβάλλουσα προσφορά πτυχιούχων: το ποσοστό των πτυχιούχων στο σύνολο του πληθυσμού

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1:
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΗΛΙΚΙΑΣ 25-34 ΜΕ ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ* (%), 2006-2015

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2:
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΗΛΙΚΙΑΣ 25-44 ΜΕ ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ* (%), 2006-2015

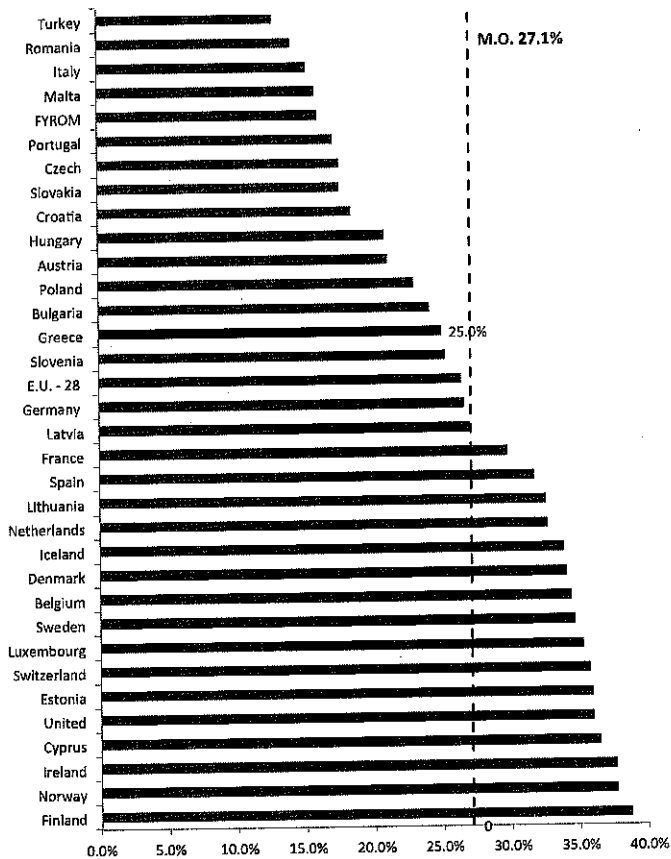
* Τριτοβάθμια εκπαίδευση εννοείται, σύμφωνα με το International Standard Classification of Education ISCED 2011: 5 Short-cycle tertiary education, 6 Bachelor's or equivalent level, 7 Master's or equivalent level, 8 Doctoral or equivalent level.

είναι χαμηλότερο από τον μ.ό. τόσο της Ε.Ε. (Διαγράμματα 1-3) όσο και του ΟΟΣΑ,¹⁷ παρόλο βέβαια που το ποσοστό των πτυχιούχων έχει αυξηθεί δραστικά τα τελευταία χρόνια. Η αναντιστοιχία προσφοράς και ζήτησης θα πρέπει να ερμηνευθεί κυρίως ως απόρροια της περιορισμένης ζήτησης για επιστήμονες, πτυχιούχους και εν γένει εξειδικευμένο προσωπικό (Διάγραμμα 4), καθώς οι επιχειρήσεις της Ελλάδας δεν έχουν καταφέρει να μετακινηθούν στην αλυσίδα παραγωγής της αξίας, ώστε να παράγουν πιο σύνθετα προϊόντα και υπηρεσίες έντασης γνώσης και τεχνολογίας. Η ελληνική οικονομία, εδώ και

πολλά χρόνια, δέχεται μια «διπλή πίεση»: είναι μια οικονομία «stuck-in-the-middle» που δεν μπορεί να ανταγωνιστεί ούτε αυτές που προσφέρουν φτηνή εργασία ούτε και αυτές που προσφέρουν υψηλές υποδομές, καινοτομία, τεχνολογία, προϊόντα και υπηρεσίες έντασης γνώσης. Αυτό συνιστά ένα διαρθρωτικό πρόβλημα και συνεπώς για να λυθεί απαιτεί βασικές αλλαγές στη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, με κεντρικό στόχο την αναβάθμιση των επιχειρήσεών της και την ανέλιξή τους στην αλυσίδα παραγωγής της αξίας, ώστε να παράγουν πιο σύνθετα προϊόντα και υπηρεσίες.

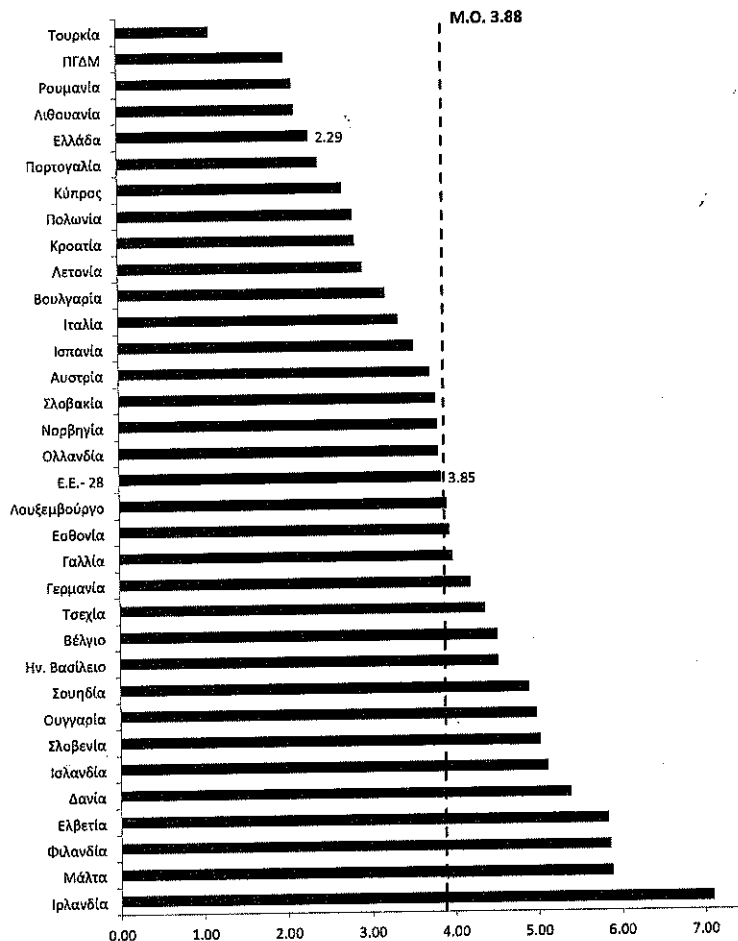
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3:
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΗΛΙΚΙΑΣ 25-64 ΜΕ ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ* (%), 2006-2015

Πηγή: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjangroup&lang=en,
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=edat_lfse_03&lang=en.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4:
ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΣΕ ΚΛΑΔΟΥΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΝΤΑΣΗΣ ΓΝΩΣΗΣ (NACE REV. 2), 2008-2015

Πηγή: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupDownloads.do>.

Είναι δεδομένο πως θα πρέπει να αποτραπεί, κατά το δυνατόν, η περαιτέρω αφαίμαξη της ελληνικής κοινωνίας από ένα ιδιαίτερα σημαντικό τμήμα της. Παρ' όλο που είναι απολύτως κατανοητό, γιατί ο καθένας και η καθεμία αποφασίζει να φύγει, θα πρέπει να είναι εξίσου αντιληπτό ότι το φαινόμενο αυτό έχει πάρει πλέον μαζικές διαστάσεις: 190.000 έλληνες και ελληνίδες πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης εκτιμάται ότι εργάζονται στο εξωτερικό,¹⁸ και αποτελούν το 15% του συνόλου των 1.274.000 πτυχιούχων ΑΕΙ στην Ελλάδα. Οι επιπτώσεις αυτής της διαρροής για την ελληνική οικονομία και κοινωνία είναι προφανείς.

Η επιστροφή στην Ελλάδα αυτού του επιστημονικού δυναμικού, πολλοί εκ των οποίων έχουν πραγματοποιήσει πολυετείς σπουδές και σε πολύ καλά πανεπιστήμια,¹⁹ θα ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την ελληνική οικονομία αλλά και για το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας. Αρκετοί από τους επιστήμονες που εργάζονται στο εξωτερικό έχουν συσσωρεύσει ένα «συμβολικό» κεφάλαιο (διδάσκουν σε γνωστά πανεπιστήμια, εργάζονται σε διεθνείς οργανισμούς) εκτός Ελλάδας και θα επιθυμούσαν να το «αξιοποιήσουν» εντός. Με αυτή την έννοια, θα μπορούσαν να ασκήσουν αξιοσημείωτη επιρροή στο κοινωνι-

κο-πολιτικό σύστημα. Ασφαλώς, θα ήταν πολύ θετικό κάποιοι και κάποιες να αποφασίσουν να επιστρέψουν, συμβάλλοντας στην εισαγωγή καινοτομίας, στη μεταφορά τεχνογνωσίας και ερευνητικής κουλτούρας, στη βελτίωση των διοικητικών πρακτικών και των επιχειρηματικών στρατηγικών, μεταφέροντας την έμφαση στην έρευνα-καινοτομία, διαμεσολαβώντας τη σύνδεση με διεθνή επιστημονικά και επιχειρηματικά δίκτυα, αλλά και γενικότερα φέρνοντας μαζί τους τις εμπειρίες εργασίας και ζωής από τις χώρες στις οποίες έζησαν, «μπολιάζοντας» έτσι την ελληνική κοινωνία.

Όμως, για πολλούς δεν είναι εύκολη η επιστροφή στην Ελλάδα, ακόμη και στην περίπτωση που θα υπήρχαν οι αντίστοιχες θέσεις υψηλού κύρους και αμοιβής, γιατί έχουν «ριζώσει» στις κοινωνίες στις οποίες ζουν. Αυτό είναι απολύτως κατανοητό, καθώς πολλοί ζουν πολλά χρόνια στο εξωτερικό και έχουν στρώσει τη ζωή τους εκεί: έχουν οικογένεια, έχουν σύντροφο που δεν είναι Έλληνας/ίδα, έχουν θέσεις ευθύνης με υψηλό κοινωνικό κύρος και αμοιβή κτλ. Όμως, ακόμη και αυτοί, παραμένοντας στο εξωτερικό, θα μπορούσαν να αναπτύξουν συνεργασίες με τη χώρα (με επιχειρήσεις, ερευνητικά κέντρα, πανεπιστήμια κτλ.).

II. Πολιτικές για την υποβοήθηση της επιστροφής των επιστημόνων μεταναστών

Η διεθνής εμπειρία

Για να υπάρξουν βάσιμες ελπίδες να περιοριστεί η φυγή επιστημόνων και να επαναπατριστούν κάποιοι από αυτούς που έχουν φύγει ήδη, χρειάζεται άμεσα «επανεκκίνηση» της ελληνικής οικονομίας αλλά και να αλλάξει το αναπτυξιακό μοντέλο της χώρας, στόχος που μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε μεσο-μακροπρόθεσμο επίπεδο. Υπάρχουν δύο τρόποι, όπως υποστηρίζουν οι Meyer και Brown,²⁰ για να αξιοποιηθεί κανείς τους πτυχιούχους της χώρας του που εργάζονται στο εξωτερικό. Ο ένας είναι να στοχεύσει στην επιστροφή τους (return option), ο άλλος να προσπαθήσει να αξιοποιήσει το ανθρώπινο αυτό κεφάλαιο, θεωρώντας ότι για κάποιο διάστημα θα παραμείνει στο εξωτερικό (diaspora option / back and forth/ virtual return).

Για πολλά χρόνια, οι χώρες που έχασαν μέρος από το ανθρώπινο δυναμικό τους, αλλά και διεθνείς οργανισμοί, επιχειρούσαν να συμβάλουν στην επιστροφή των εκπατισμένων επιστημόνων προσφέροντας κίνητρα (return option). Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (IOM), για παράδειγμα, εφαρμόζει προγράμματα επιστροφής των ταλέντων (return-of-talent programs) στη Λατινική Αμερική για σχεδόν 50 χρόνια και στην Αφρική και την Ασία για σχεδόν 30. Ήδη από τη δεκαετία του 1960, οι κυβερνήσεις χωρών της Λατινικής Αμερικής

συνειδητοποίησαν ότι σημαντικός αριθμός των επιστημόνων και των ειδικευμένων εργαζομένων τους είχαν μεταναστεύσει προς τις αναπτυσσόμενες χώρες και κατανόησαν την ανάγκη για την επαναπροσέλκυσή τους ώστε να βοηθήσουν στην αντιμετώπιση των προκλήσεων της ανάπτυξης.

Μέχρι τη δεκαετία του 1980, όπως σημειώνουν οι Meyer et al.,²¹ οι εθνικές και διεθνείς πολιτικές στόχευαν να ελέγξουν τη φυγή των πτυχιούχων ή να αμβλύνουν τις δυσμενείς συνέπειές της, προσφέροντας κίνητρα, υλικά και μη, σε αυτούς που επέστρεφαν. Οι κυβερνήσεις συνήθως εντοπίζουν τα επιτυχημένα άτομα και στη συνέχεια προσπαθούν να τα πείσουν να επιστρέψουν, είτε ως ερευνητές είτε για να ιδρύσουν τη δική τους επιχείρηση, με την προσφορά διαφόρων κινήτρων (όπως την κάλυψη του κόστους μετεγκατάστασης, κάποιο πρόσθετο «επίδομα» στον μισθό τους, επιδότηση αγοράς σπιτιού, κεφάλαια εκκίνησης ή δάνεια για τις επιχειρήσεις τους κτλ.). Πρωτοπόρος της πολιτικής αυτής υπήρξε η Ταϊβάν, ήδη από τη δεκαετία του 1960.

Όστόσο, οι πολιτικές για την ενθάρρυνση της επιστροφής των επιστημόνων που μετανάστευσαν απέτυχαν σχεδόν παντού, εκτός από την περίπτωση των χωρών εκείνων που παρουσίαζαν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Ο βασικός λόγος της αποτυχίας ήταν ότι επικεντρώνονταν στην προσφορά υψηλότερων μισθών, χαμηλότερων φόρων ή κεφαλαίου για έναρξη επιχείρησης, στην επιδότηση της μετεγκατάστασης, την εύρεση εργασίας, σχολείου για τα παιδιά κτλ., ενώ οι μετανάστες θεωρούσαν ότι άλλα ζητήματα, που διαφέρουν ανάλογα με τη χώρα προέλευσης, είναι σημαντικότερα (όπως καλύτερες συνθήκες για έρευνα, πολιτικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις, μεγαλύτερη διαφάνεια, περισσότερη δημοκρατία, συνολική βελτίωση της οικονομίας της χώρας και δυνατότητα για διπλή υπηκοότητα).

Βέβαια, σε ορισμένες περιπτώσεις, η πολιτική επαναπατρισμού πέτυχε. Αυτό συνέβη είτε σε νέες βιομηχανοποιημένες χώρες, όπως η Σιγκαπούρη και η Δημοκρατία της Κορέας, ή σε μεγάλες χώρες, όπως η Κίνα και η Ινδία, όπου τα ισχυρά προγράμματα που εφαρμόστηκαν στη δεκαετία του '80, προκειμένου να βοηθήσουν την επιστροφή, συνοδεύθηκαν από τη δημιουργία αξιόλογων δομών για έρευνα και ανάπτυξη και βέβαια από υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης.

Τα τελευταία χρόνια, οι κυβερνήσεις και οι διεθνείς οργανισμοί έχουν εγκαταλείψει την πολιτική επιστροφής των ταλέντων (return of talent), δηλαδή της μόνιμης επιστροφής τους, και στρέφονται σε πολιτικές για την ενθάρρυνση της κυκλοφορίας των ατόμων με υψηλή εξειδίκευση (brain circulation) μεταξύ των χωρών προέλευσης και προορισμού τους, ή ακόμη και πολιτικές για την ενίσχυση της σχέσης τους με τη χώρα προέλευσης

ενώ παραμένουν στη χώρα προορισμού (η «επιλογή της διασποράς» ή της «εικονικής επιστροφής»). Η διατήρηση των διασυνδέσεων πέραν των συνόρων, μέσω άτυπων δικτύων ή οργανωμένων προγραμμάτων, επιτρέπει στις χώρες προέλευσης να επεκτείνουν την πρόσβασή τους στις επιστημονικές και τεχνικές δεξιότητες αυτών των ατόμων, που διαφορετικά θα χάνονταν λόγω της μετανάστευσής τους.

Πολλές χώρες άσκησαν πολιτικές επιστροφής, όπως η Ταϊλάνδη το 1997 («Thailand's Reverse Brain Drain Project») και το Μεξικό το 2005 («the Mexican Talent Network-Red de Talentos Mexicanos»). Η κινεζική κυβέρνηση επίσης, όπως επισημαίνει ο Hongxing,²² συνειδητοποιώντας την αυξανόμενη σημασία της επιστημονικής της διασποράς, υιοθέτησε τη «diaspora option» στις αρχές του 1990. Βέβαια, το 2001, η κυβερνητική πολιτική μετατοπίστηκε από το να καλεί τους επιστήμονες που εργάζονταν στο εξωτερικό «να επιστρέψουν και να εξυπηρετήσουν την πατρίδα» (huiguo fuwu), σε ένα πιο ευέλικτο μήνυμα: «να εξυπηρετήσουν την πατρίδα» (weiguo fuwu), ανεξάρτητα δηλαδή από το από πού θα το κάνουν αυτό.

Σύμφωνα με τους Gaillard και Gaillard,²³ η «επιλογή της διασποράς» εννοιολογεί εκ νέου (reconceptualises) τη διαρροή εγκεφάλων, κατανοώντας την λιγότερο ως μόνιμη έξοδο ή απώλεια για την πατρίδα και περισσότερο ως μια μορφή «κυκλοφορίας εγκεφάλων», όπου το ταλέντο πηγαίνει στο εξωτερικό αλλά οι πληροφορίες κυκλοφορούν (και) πίσω στη χώρα προέλευσής του. Ούτως ή άλλως, αυτό που πρέπει να τονιστεί, όπως υποστηρίζει ο Rizvi,²⁴ είναι ότι στην εποχή της παγκοσμιοποίησης το βασικό ζήτημα δεν είναι πια πού κατοικούν οι άνθρωποι, αλλά ποια συμβολή είναι σε θέση να έχουν στην κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη των χωρών με τις οποίες σχετίζονται. Βέβαια, η «εικονική επιστροφή» και δικτύωση με την επιστημονική διασπορά θα έχει πολύ πιο περιορισμένα αποτελέσματα σε σχέση με την πραγματική επιστροφή.

Η παραπάνω έννοια εντάσσεται απόλυτα στη σύγχρονη κατανόηση της οργάνωσης και λειτουργίας της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας μέσω παγκόσμιων δικτύων παραγωγής. Όπως υποστηρίζει η Saxenian,²⁵ η ύπαρξη διεθνικών κοινοτήτων (σημαντικής, δηλαδή, διασποράς) συνέβαλε σημαντικά στην ένταξη χωρών όπως η Ταϊβάν, η Ινδία και η Κίνα, στα παγκόσμια δίκτυα, μέσω συγκεκριμένων πολιτικών διασύνδεσης των εθνικών τους παραγωγικών συστημάτων με τα παγκόσμια κέντρα αριστείας και καινοτομίας, όπως η Silicon Valley, μέσω ακριβώς της «κυκλοφορίας» εγκεφάλων.

Οι αναπτυσσόμενες οικονομίες έχουν συνήθως δύο μεγάλα μειονεκτήματα: είναι απομακρυσμένες από τις πηγές τεχνολογίας αιχμής και τις αναπτυσσόμενες αγορές, ενώ, επίσης, δεν διαθέτουν εκείνες τις αλληλεπιδράσεις

με τους χρήστες που είναι ζωτικής σημασίας για την καινοτομία. Οι επιχειρήσεις που βρίσκονται σε τέτοιες χώρες μπορούν να προσπαθήσουν να ξεπεράσουν αυτά τα μειονεκτήματα μέσω κοινοπραξιών, παραχώρησης αδειών εκμετάλλευσης τεχνολογίας, ξένων επενδύσεων, εξαγορών κτλ.

Όμως, οι επιστήμονες που έχουν μεταναστεύσει και εργάζονται στο εξωτερικό ως μισθωτοί-ελεύθεροι επαγγελματίες ή έχουν δική τους επιχείρηση, είναι πολύ πιο πολύτιμοι, με την έννοια ότι διαθέτουν στενούς δεσμούς με τις παγκόσμιες αγορές και ταυτόχρονα διαθέτουν τις γλωσσικές και κυρίως πολιτισμικές δεξιότητες για να εργαστούν στην πατρίδα τους. Τέτοιοι επιχειρηματίες και οι κοινότητές τους μπορούν να διευκολύνουν τη διάδοση της τεχνικής και θεσμικής τεχνογνωσίας, να παρέχουν πρόσβαση σε δυνητικούς πελάτες και συνεργάτες, καθώς και να βοηθήσουν να ξεπεραστούν στις «απομονωμένες οικονομίες» τα εμπόδια στο εμπόριο λόγω φήμης και ανεπαρκούς ενημέρωσης. Παράλληλα, οι επιστήμονες που δουλεύουν σε ερευνητικά κέντρα, πανεπιστήμια αλλά και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα ή διεθνείς οργανισμούς έχουν πολλά να προσφέρουν στις χώρες προέλευσής τους.

Η κατάσταση στην Ελλάδα

Οποιαδήποτε πολιτική αντιμετώπισης της «κρίσης» αυτής της διασποράς θα πρέπει να εστιάζει πρωταρχικά στην αποκατάσταση της αξιοπιστίας του κράτους στα μάτια των εκπατρισμένων. Οι πολιτικές θα πρέπει να είναι διαρθρωμένες κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην τείνουν να «πατρονάρουν» τους μεταναστεύσαντες ή να τους εκλαμβάνουν ως πόρους, οι οποίοι πρέπει να αξιοποιηθούν, αλλά να καταστήσουν σαφές ότι η πολιτεία τους θέλει αρωγούς σε μία κοινή αποστολή για την ανάπτυξη της χώρας, που αναμφίβολα όμως για να επιτύχει, θα πρέπει να είναι ταυτόχρονα και προς το δικό τους προσωπικό συμφέρον. Επιπλέον, οι πολιτικές αυτές θα πρέπει να υποστηρίζουν υπάρχουσες «από τα κάτω» (bottom up) πρωτοβουλίες της κοινωνίας των πολιτών – και υπάρχουν ήδη πολλές τέτοιες επιτυχημένες προσπάθειες σε πόλεις με μεγάλες συγκεντρώσεις ελλήνων επιστημόνων. Βέβαια, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως πολλοί Έλληνες και Ελληνίδες επιστήμονες, κυρίως όσοι έφυγαν στο εξωτερικό στην περίοδο της κρίσης, ακόμη αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες της αρχικής εγκατάστασής τους στις χώρες υποδοχής. Αρκετοί δεν έχουν προσαρμοστεί ακόμη πλήρως στη χώρα εγκατάστασης και πιθανόν να αισθάνονται την ανάγκη να εδραιώσουν πρώτα τη θέση τους εκεί, πριν εμπλακούν σε μια διαδικασία συνεργασίας με την Ελλάδα.

Το πολύτιμο ανθρώπινο δυναμικό των ελλήνων και ελληνίδων επιστημόνων που εργάζεται στο εξωτερικό θα θέλαμε να επιστρέψει στην Ελλάδα για να συμβάλει

στην κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Όμως, για να συμβεί αυτό θα πρέπει ουσιαστικά να εκλείψουν οι λόγοι που οδήγησαν στη φυγή τους, να υπάρξει δηλαδή μια «επανεκκίνηση» της ελληνικής οικονομίας. Κυρίως όμως να αλλάξει το πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης της χώρας και να οδηγηθούμε σε μια οικονομία που να στηρίζεται στην παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών με υψηλότερη ενσωματωμένη γνώση και που εκ των πραγμάτων θα δημιουργήσει μεγαλύτερη ζήτηση για εργασία εξειδικευμένων ατόμων. Όμως η αλλαγή αυτή του μακρο-οικονομικού μοντέλου της χώρας μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μεσο-μακροπρόθεσμα.

Αυτό που είναι το άμεσα ζητούμενο και επιτακτικό είναι τι θα συμβεί βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα. Για την επίλυση των άμεσων προβλημάτων εφαρμόζονται ήδη πολιτικές μέσα από δράσεις μικρής κλίμακας, που προσφέρονται μέσω του ΕΠΑΝΕΚ, της ΓΓΕΤ, του ΙΚΥ, του ΕΑΠ κτλ. για τη συγκράτηση των νέων επιστημόνων στην Ελλάδα, όπως: α) ενίσχυση αυτοαπασχόλησης πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, β) πρόσληψη στα ΑΕΙ και ΤΕΙ διδασκόντων για απόκτηση ακαδημαϊκής διδακτικής εμπειρίας, γ) προκήρυξη ερευνητικών προγραμμάτων από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας, δ) χορήγηση υποτροφιών από το ΙΚΥ σε υποψήφιους διδάκτορες και μεταδιδάκτορες και ε) μοριοδότηση νέων επιστημόνων για πρόσληψη στο ΕΑΠ.

Σε βραχυπρόθεσμο και μεσοπρόθεσμο ορίζονται, επίσης υπάρχουν πολιτικές (αναπτυξιακός νόμος, ΕΣΠΑ, Αναπτυξιακή Στρατηγική της χώρας κτλ.), οι οποίες στοχεύουν στην επανεκκίνηση της ελληνικής οικονομίας. Ορισμένες μάλιστα εξ αυτών μπορεί να οδηγήσουν άμεσα στην υποβοήθηση της επιστροφής κάποιων επιστημόνων. Για παράδειγμα, η πολιτική για ενίσχυση μέσω του αναπτυξιακού νόμου του ιατρικού τουρισμού, εκτός των άλλων, θα αυξήσει τη ζήτηση για γιατρούς. Παράλληλα, το πρόγραμμα «Επιστρέφω Ελλάδα» μπορεί να συντελέσει στην επιστροφή κάποιων εκπατισμένων.

Όμως, η Ελλάδα πρέπει να αξιοποιήσει το πολύτιμο αυτό ανθρώπινο κεφάλαιο θεωρώντας ότι, στο άμεσο μέλλον τουλάχιστον, θα παραμείνει στο εξωτερικό (diaspora option). Θα πρέπει λοιπόν να αναγνωρίσει ρητά και με τον πλέον επίσημο τρόπο τη μεγάλη σημασία αυτού του ανθρώπινου κεφαλαίου και να διευκολύνει την απρόσκοπτη πραγματοποίηση κάθε δυνατής συνεργασίας αυτών των ανθρώπων με την Ελλάδα, τόσο από τη χώρα στην οποία βρίσκονται όσο και διευκολύνοντάς τους να εργαστούν κατά διαστήματα στην Ελλάδα. Για να υλοποιηθεί αυτό, προτείνουμε εδώ τη δημιουργία ενός δικτύου που θα μπορούσε να ονομαστεί «Γέφυρες Γνώσης / Γέφυρες Συνεργασίας». Είναι μία πρόταση με στόχο οι έλληνες επιστήμονες που εργάζονται στο εξωτερικό να μεταφέρουν τις ιδέες, τις γνώσεις και την τεχνογνωσία

τους, μέσα από ουσιαστικές συνεργασίες με πανεπιστήμια, με ερευνητικά κέντρα αλλά και με ιδιωτικές επιχειρήσεις ή και με την ίδρυση δικών τους επιχειρήσεων. Αυτό ίσως αποτελέσει και τη «γέφυρα», η οποία αργότερα θα τους φέρει πίσω, με αναμφισβήτητα θετικά αποτελέσματα για τους ίδιους αλλά και για το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας. Οι «Γέφυρες», συντελώντας στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, θα μπορούσαν να βοηθήσουν και στη συγκράτηση της φυγής των επιστημόνων και βέβαια στην επιστροφή σημαντικού μέρους αυτών, που σήμερα εργάζονται στο εξωτερικό.

Παρά το γεγονός ότι η αλλαγή του αναπτυξιακού μοντέλου είναι μακροπρόθεσμη λύση και η επαφή με τους έλληνες επιστήμονες μέσω του «Δικτύου» μεσοβραχυπρόθεσμη, τα δύο ζητήματα δεν διαχωρίζονται αλλά συνδέονται, μιας και το δεύτερο συμβάλλει στην επίλυση του πρώτου. Με την έννοια ότι, αν η αλλαγή του αναπτυξιακού μοντέλου στο μακρο-επίπεδο απαιτεί θεσμικές παρεμβάσεις, νόμους, δημιουργία κατάλληλου περιβάλλοντος κτλ., η αλλαγή του στο μικρο-επίπεδο της νοοτροπίας και κυρίως η καλλιέργεια μιας κουλτούρας αλλαγής μπορεί να επέλθει μέσα από την επαφή των ελληνικών επιχειρήσεων με έλληνες επιστήμονες/επιχειρηματίες και την ανταλλαγή τεχνογνωσίας, άρρηκτης γνώσης μεταξύ τους κ.ο.κ. Επομένως, η επαφή με τους Έλληνες του εξωτερικού μπορεί να ιδωθεί ως ουσιαστικό μέρος της συνολικής αλλαγής του αναπτυξιακού μοντέλου.

III. Πρόταση για τη δημιουργία Δικτύου «Γέφυρες Γνώσης / Γέφυρες Συνεργασίας»

Για την υλοποίηση των προαναφερθέντων προτείνεται η δημιουργία του δικτύου «Γέφυρες Γνώσης / Γέφυρες Συνεργασίας» με βασικούς στόχους τη χαρτογράφηση και διαρκή παρακολούθηση της θέσης και των χαρακτηριστικών των επιστημόνων μεταναστών, την οικοδόμηση δεσμών εμπιστοσύνης μεταξύ των επιστημόνων μεταναστών και του Δικτύου, τη λειτουργία του ως «Γέφυρας» που θα διευκολύνει τους έλληνες/ίδες επιστήμονες που εργάζονται στο εξωτερικό να συνδεθούν επαγγελματικά με την Ελλάδα, γεγονός που θα κάνει πιο εύκολη την επιστροφή τους, όταν την αποφασίσουν,²⁶ και την κινητοποίηση των επιστημόνων μεταναστών²⁷ ώστε να ενεργούν ως εταίροι στην ανάπτυξη της Ελλάδας.

Το Δίκτυο αυτό απευθύνεται πρωταρχικά σε έλληνες/ίδες επιστήμονες που εργάζονται στο εξωτερικό και θα ήθελαν να «συνδεθούν» με την Ελλάδα. Δεν είναι λοιπόν ένα δίκτυο γενικά για τη μετανάστευση ή τη Διασπορά. Ο στόχος του Δικτύου είναι να λειτουργήσει θετικά τόσο για την ελληνική οικονομία όσο και για τους έλληνες/ίδες επιστήμονες που εργάζονται στο εξωτερικό (win-win situation), που βέβαια θα πρέπει να «πειστούν» γι' αυτό. Είναι μια πολιτική που θα βοηθήσει αφενός αυτούς/ές

που ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό να «συνδεθούν» οργανικά με την πατρίδα τους, και έτσι όταν αποφασίσουν να επιστρέψουν να το κάνουν με «λόγου γνώση», και αφετέρου την ελληνική οικονομία συμβάλλοντας εν τέλει στη συγκράτηση της περαιτέρω διαρροής.

Η δημιουργία ενός τέτοιου Δικτύου θα ήταν μια πρωτοβουλία της ελληνικής πολιτείας που θα μπορούσε, παράλληλα, να ενισχυθεί με προγράμματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Marie Curie People programme, European Regional Development Fund κτλ.), από τον ΕΟΧ, από διεθνείς οργανισμούς (ΟΟΣΑ, Παγκόσμια Τράπεζα) και βέβαια από ιδιώτες ή θεσμικούς χορηγούς.

Απευθύνεται σε έλληνες/ίδες επιστήμονες που εργάζονται τόσο στον ιδιωτικό ή δημόσιο τομέα (π.χ. γιατροί) ή έχουν τη δική τους επιχείρηση, όσο και σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα. Θα πρέπει φυσικά να είναι σαφές πως, δυστυχώς, *δεν είναι δυνατόν να τους δοθούν ιδιαίτερα κίνητρα για να επιστρέψουν.*²⁸ Παρ' όλα αυτά, θα μπορούσαν να δοθούν κάποια, έστω, κίνητρα ή συμβολικού χαρακτήρα επιβραβεύσεις.

Οι Έλληνες που εργάζονται στον δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα, ή έχουν δική τους επιχείρηση στο εξωτερικό, μπορεί να συνεργαστούν με την Ελλάδα με ποικίλους τρόπους: να γίνουν επενδυτές οι ίδιοι στην Ελλάδα (εξισορρόπηση μερικών από τις δυσμενείς επιπτώσεις της διαρροής εγκεφάλων με τη δημιουργία ΑΞΕ), να διευκολυνθεί η επέκταση υφιστάμενων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων τους στην Ελλάδα, να ενταθούν οι δυνατότητες συνεργασίας για την επιτάχυνση νέων επενδύσεων (και ειδικότερα νεοφυών -startups) από άτομα της διασποράς με ή χωρίς συνεργασία με αντίστοιχα άτομα στην Ελλάδα, να αναληφθούν κοινές επιχειρηματικές πρωτοβουλίες στην Ελλάδα είτε να ανατεθούν εξειδικευμένες υπεργολαβικές εργασίες (όπως ήδη συμβαίνει σε τομείς όπως το software, το design, οι στατιστικές αναλύσεις), να διευκολυνθεί η μεταφορά και ανταλλαγή τεχνογνωσίας και βέλτιστων πρακτικών σε επίπεδο global state-of-the-art (καθώς, ας μην ξεχνάμε, οι ελληνικές επιχειρήσεις έχουν ανάγκη νέων ιδεών, στο επίπεδο τόσο της παραγωγής όσο και της προώθησης), και, τέλος, να υπερνικηθούν εμπόδια που θέτει το ελληνικό περιβάλλον στην επιχειρηματική δραστηριότητα, μέσω συνεργασίας (π.χ. κατανόηση συνθηκών, συνεννόηση, πνευματικά δικαιώματα).²⁹

Η κύρια συμβολή του Δικτύου θα ήταν λοιπόν να φέρει σε επαφή με κάποιους από τους παραπάνω τρόπους τα δύο μέρη, χωρίς βέβαια, σε πρώτη φάση τουλάχιστον, να μπορούν να επιλεγούν συγκεκριμένοι κλάδοι όπου θα αναπτυχθούν κατά προτεραιότητα τέτοιες συνεργασίες. Όσο για τους Έλληνες/ίδες που εργάζονται σε πανεπιστήμια και κάθε είδους ερευνητικά κέντρα του εξωτερικού, θα μπορούσε να τους δοθεί η δυνατότητα

να απασχοληθούν για κάποιο διάστημα και σε κάποιο πανεπιστήμιο/ερευνητικό κέντρο στην Ελλάδα ενώ κρατούν ακόμη τη θέση τους στο εξωτερικό (dual appointment)³⁰ ή ακόμη να μπορούν να υποβάλλουν ερευνητικές προτάσεις (π.χ. στα προγράμματα Horizon) μέσω κάποιου ερευνητικού κέντρου ή πανεπιστημίου / ΤΕΙ μετά από σχετική απόφαση του αρμόδιου Τμήματος. Αυτό θα ενδιαφέρει κυρίως όσους βρίσκονται εκτός Ε.Ε. και θα ήθελαν να υποβάλουν ερευνητικές προτάσεις σε προγράμματα της Ε.Ε., ενδέχεται όμως να έχει και ιδιαίτερη σημασία σήμερα λόγω του Brexit.

IV. Οι δράσεις του Δικτύου: «Γέφυρες Γνώσης / Γέφυρες Συνεργασίας»

Οι γενικοί στόχοι ενός τέτοιου Δικτύου, όπως περιγράφηκαν μέχρι στιγμής, θα μπορούσαν να εξειδικεύονται σε μια σειρά δράσεις όπως οι παρακάτω:

1. *Συγκρότηση Ομάδας Συντονισμού*, η οποία θα συναποτελείται από τρία διακριτά και συμπληρωματικά μέρη:

α) Ένα *Επιτελικό διακυβερνητικό / δι-υπουργικό όργανο* που θα χαράσσει και θα υλοποιεί τη στρατηγική και θα συνεπικουρείται από ένα δίκτυο στελεχών σε θέσεις ευθύνης στα βασικά αρμόδια υπουργεία, το οποίο θα επιφορτίζεται με την αρμοδιότητα να διεκπεραιώνει προβλήματα που αντιμετωπίζουν έλληνες επιστήμονες του εξωτερικού, στην προσπάθειά τους να συνεργαστούν με οποιονδήποτε τρόπο με την Ελλάδα (παράλληλη απασχόληση σε πανεπιστήμιο, ανάθεση υπεργολαβίας σε επιχείρηση στην Ελλάδα, επένδυση στην Ελλάδα κτλ).

β) Μια *Συντονιστική Επιτροπή (steering committee) / think tank* που θα αποτελείται από έλληνες/ίδες επιστήμονες, επιχειρηματίες, επαγγελματίες, ακαδημαϊκούς-ερευνητές και καλλιτέχνες, που ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό αλλά και από εκπροσώπους φορέων όπως η Σύνοδος των Πρυτάνεων και η Κεντρική Ένωση Επιμελητηρίων.

γ) Από την πλευρά του δημοσίου, μια *ολιγομελής και ευέλικτη επιχειρησιακή ομάδα*, πιθανόν στο Υπουργείο Οικονομίας, συνεπικουρούμενη από ειδικό επιστημονικό προσωπικό, η οποία θα λειτουργεί και ως help desk σε περιπτώσεις εμπλοκής στην προσπάθεια των Ελλήνων του εξωτερικού να «συνδεθούν» με την Ελλάδα.

2. *Δημιουργία ενός web site*, όπου θα υπάρχει διαρκής ενημέρωση για τις ευκαιρίες απασχόλησης και τις συνθήκες εργασίας στην Ελλάδα (ιδιωτικός και δημόσιος τομέας), αλλά και συναφείς εφαρμογές όπως: βάσεις δεδομένων (Μητρώα) ανά χώρα, στα οποία εκπαιδισμένοι ακαδημαϊκοί, ερευνητές, επιχειρηματίες, εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα θα μπορούν να καταγράφονται

αλλά και να καταγράφουν τις δυνατότητες και προτιμήσεις τους,³¹ forum για διάλογο και ανάρτηση αγγελιών (π.χ. αναζήτηση συνεργασιών στην Ελλάδα από έλληνες/ίδες επιστήμονες που δραστηριοποιούνται στο εξωτερικό), ανάρτηση θέσεων εργασίας που προσφέρονται στον δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα (ΑΕΙ, ΤΕΙ, Ερευνητικά Κέντρα), δυνατότητα δημιουργίας προφίλ και ανταλλαγής μηνυμάτων αλλά και πραγματοποίησης teleconferences και webinars, ακόμη ρεπορτάζ, συνεντεύξεις, άρθρα γνώμης που αφορούν τους έλληνες/ίδες επιστήμονες που εργάζονται στο εξωτερικό, καθώς και ερωτηματολόγια και διαδικτυακές δημοσκοπήσεις, links με τις σημαντικές οργανώσεις των ελλήνων επιστημόνων της διασποράς ανά τον κόσμο³² αλλά και φορείς του ευρύτερου ελληνικού δημόσιου τομέα με συναφείς αρμοδιότητες (π.χ. Πανεπιστήμια, ΤΕΙ, Ερευνητικά Κέντρα, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού³³ και ελληνικές πρεσβείες).

3. Μελέτες για το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων. Σε συνεργασία με ακαδημαϊκούς που εργάζονται σε ελληνικά και ξένα πανεπιστήμια ή/και ερευνητικά κέντρα εγνωσμένου κύρους, θα υπάρχει η δυνατότητα ανάθεσης ερευνών, με θέμα την ανάλυση του φαινομένου του brain drain (δημογραφικά στοιχεία, χώρες υποδοχής, λόγοι μετανάστευσης) αλλά και την καταγραφή του οικονομικού αποτυπώματος για την Ελλάδα των ελλήνων/ίδων επιστημόνων, που δραστηριοποιούνται στο εξωτερικό (εισόδημα, συνάλλαγμα που έχασε η Ελλάδα, εμβάσματα σε οικογένεια), την κατάρτιση και συνεχή ενημέρωση Βάσης δεδομένων ελληνικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό, μέσω της οποίας μπορεί να γίνεται η χαρτογράφηση του επιχειρηματικού και επαγγελματικού τοπίου στο οποίο λειτουργούν οι έλληνες/ίδες στο εξωτερικό με την επιστημονική τους ιδιότητα, την καταγραφή και ανάλυση των ασκούμενων πολιτικών σε άλλες χώρες για την επιστροφή των επιστημόνων μεταναστών, και ακόμη την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των ασκούμενων πολιτικών στην Ελλάδα για τη «σύνδεση» με τη χώρα (αν δηλαδή τελικά πραγματοποιήθηκε και σε τι ποσοστό, μετά από πόσο διάστημα, σε ποιον κλάδο, σε ποιο μέρος, με ποιους τρόπους, ποια προβλήματα ανέκυψαν, και, τέλος, αν μεσο-μακροπρόθεσμα προέκυψε τελικά επιστροφή των επιστημόνων μεταναστών).

4. Συνδιοργάνωση εκδηλώσεων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, σε συνεργασία με κοινωφελή ιδρύματα, ιδιώτες χορηγούς και ελληνικές κοινότητες στο εξωτερικό, με αντικείμενο τη βελτίωση των συνθηκών ώστε να διευκολυνθεί η επιστροφή ελλήνων/ίδων επιστημόνων που εργάζονται στο εξωτερικό ή η συνεργασία τους με την Ελλάδα, ενώ ακόμη παραμένουν και εργάζονται στο

εξωτερικό, το match-making (επαγγελματικά ραντεβού) ελλήνων επιστημόνων που εργάζονται ή επιχειρούν στο εξωτερικό με επιχειρήσεις στην Ελλάδα, την επιχειρηματικότητα των ελλήνων/ίδων επιστημόνων του εξωτερικού, τις επενδυτικές ευκαιρίες που παρουσιάζονται στην Ελλάδα, επιστημονικές ημερίδες και συνέδρια για το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων σε συνεργασία με ελληνικά και ξένα πανεπιστήμια ώστε να αναζητηθούν τα αίτια, τα χαρακτηριστικά και οι επιπτώσεις του φαινομένου στην ελληνική κοινωνία και οικονομία από διαφορετικές επιστημονικές σκοπιές.

5. Σε συνεργασία με το Υπουργείο Εξωτερικών, δημιουργία ενός μικρού αριθμού γραφείων διασύνδεσης σε προξενεία περιοχών με σημαντικές συγκεντρώσεις ελλήνων/ίδων επιστημόνων. Τα εν λόγω γραφεία θα ασχολούνται με τη διοργάνωση των εκδηλώσεων που περιγράφονται παραπάνω (σημείο 4) και την παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών προς τους έλληνες επιστήμονες που επιθυμούν την εκκίνηση κάποιας συνεργασίας στην Ελλάδα.

6. Παροχή κάποιων κινήτρων για να διευκολυνθεί η ανάπτυξη της σχέσης με την Ελλάδα αλλά και επιβράβευση αξιολογών πρωτοβουλιών. Συγκεκριμένα, θα μπορούσε να υπάρξει πρόνοια να ενισχυθούν κάποιες προσπάθειες για την ανάπτυξη αυτών των δεσμών (π.χ. χρηματοδότηση καθηγητών εξωτερικού για να συμμετάσχουν σε θερινά μαθήματα) αλλά και για την επιβράβευση, σε ειδική τελετή που θα πραγματοποιείται κάθε χρόνο στο ετήσιο Συνέδριο του Δικτύου, αξιολογών συνεργασιών που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Δικτύου.

Για τον σκοπό αυτό υπάρχουν δυνατότητες χρηματοδότησης από τον κρατικό προϋπολογισμό αλλά και μέσα από χορηγίες ή προγράμματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, του ΕΟΧ, διεθνών Οργανισμών (ΟΟΣΑ, World Bank) κ.ο.κ.

Επίλογος

Συνοψίζοντας, είναι πια γνωστό και τεκμηριωμένο ότι πολλοί έλληνες και ελληνίδες επιστήμονες εργάζονται σήμερα στο εξωτερικό, γεγονός που έχει σημαντικές οικονομικές αλλά και κοινωνικο-πολιτικές και δημογραφικές επιπτώσεις για τη χώρα μας. Αυτό που είναι όμως λιγότερο κοινός τόπος είναι πως ένα μέρος μόνο αυτών των ανθρώπων έφυγαν στα χρόνια της κρίσης, λόγω της κατάρρευσης της ελληνικής οικονομίας, ενώ ο μεγάλος όγκος τους εκπατρίστηκε χρόνια πριν από την κρίση, κυρίως επειδή η διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας είναι τέτοια που δεν δημιουργεί επαρκή ζήτηση για το πλούσιο επιστημονικό και εξειδικευμένο δυναμικό, που κατά τα άλλα η Ελλάδα διαθέτει.

Συνεπώς, βρισκόμαστε σε μία φάση που οφείλουμε

να κατανοήσουμε και να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα συνδέοντάς το με το μακρο και το μικρο-επίπεδο, συνδυάζοντας μακρόπνοες και άμεσες πολιτικές. Η ανάταξη της ελληνικής οικονομίας και η επιστροφή στην ομαλότητα θα βοηθήσει ασφαλώς στον περιορισμό της φυγής αλλά και στην επιστροφή κάποιων στη χώρα. Όμως, αυτό προϋποθέτει να αλλάξει το οικονομικό πρότυπο ανάπτυξης της χώρας, πράγμα που θα γίνει σε βάθος χρόνου. Αυτό που υποστηρίζουμε σε αυτό το άρθρο είναι πως απαιτούνται παρεμβάσεις και στο βραχυπρόθεσμο επίπεδο. Έτσι, παράλληλα με τα όξι λίγα υπάρχοντα μέτρα πολιτικής που αμβλύνουν άμεσα πλευρές αυτού του ζητήματος, και χωρίς να εγκαταλείπεται ο μακροπρόθεσμος στόχος της επιστροφής των ανθρώπων αυτών, θα πρέπει να σχεδιάσουμε δημόσιες πολιτικές για να υποβοηθήσουμε αυτούς τους εκπατρισμένους επιστήμονες να «συνδεθούν» και πάλι με τη χώρα, να μεταφέρουν τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους, όσο ακόμη επιλέγουν να συνεχίσουν να εργάζονται στο εξωτερικό. Αυτή η «σύνδεση» με τη σειρά της μπορεί να αποδειχθεί παράγοντας που θα επιφέρει πιο γρήγορα τη συνολική αναδιάρθρωση της ελληνικής οικονομίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. M. Abramovitz, «Resource and Output Trends in the United States since 1870», στο *Resource and Output Trends in the United States since 1870*, National Bureau of Economic Research (1956), σ. 1-23· R. M. Solow, «A Contribution to the Theory of Economic Growth», *Quarterly Journal of Economics* 70/1 (1956), σ. 65-94· του ίδιου, «Technical Change and the Aggregate Production Function», *The Review of Economics and Statistics* 39/3 (1957), σ. 312-320.
2. R. Putnam, *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community*, To.chstone, N. Υόρκη 2001.
3. B. Glăvan, «Brain Drain: A Management Or a Property Problem?», *American Journal of Economics and Sociology* 67/4 (2008), σ. 719-737· R. Skeldon, «International Migration as a Tool in Development Policy: A Passing Phase?», *Population and Development Review* 34/1 (2008), σ. 1-18.
4. F. B. Docquier / L. Lindsay / A. Marfouk, «A Gendered Assessment of Highly Skilled Emigration», *Population and Development Review* 35/2 (2009), σ. 297-321, ιδίως σ. 314· A. Williams / V. Baláz, *International Migration and Knowledge*, Routledge, Λονδίνο 2014.
5. R. J. Barro / X. Sala-i-Martin, *Economic Growth*, McGrawHill, N. Υόρκη 1995.
6. R. Raymond, «The Interregional Brain Drain and Public Education», *Growth and Change* 4/3 (1973), σ. 28-34.
7. T. Straubhaar, *International Mobility of the Highly Skilled: Brain Gain, Brain Drain Or Brain Exchange*, HWVA-Inst. für Wirtschaftsforschung, Κολωνία 2000.
8. H. De Haas, «Migration and Development: A Theoretical perspective», *International Migration Review* 44/1 (2010), σ. 227-264· του ίδιου, «The Migration and Development Pendulum: A Critical View on Research and Policy», *International Migration* 50/3 (2012), σ. 8-25.
9. J. A. Scott, «Cultural-products Industries and Urban Economic Development», *Urban Affairs Review* 39/4 (2004), σ. 461-490· M. Storper, «The Resurgence on Regional Economics, Ten Years Later: The Region as a Nexus of Untraded Interdependencies», *European Urban and Regional Studies* 2/3 (1995), σ. 191-221· B. Derudder / P. J. Taylor / F. Witlox / G. Catalano, «Hierarchical Tendencies and Regional Patterns in the World City Network: A Global Urban Analysis of 234 Cities», *Regional Studies* 37/9 (2003), σ. 875-886.
10. R. Florida, *Cities and the Creative Class*, Routledge, N. Υόρκη 2005.
11. A. L. Saxenian, «Silicon Valley's New Immigrant Entrepreneurs», Public Policy Institute of California, Καλιφόρνια 1999.
12. L. Labrianidis / M. Pratsinakis, «Greece's New Emigration at Times of Crisis», *GreeSE Paper No. 99, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*, Αθήνα 2016.
13. M. Pratsinakis / P. Hatziprokopiou / D. Grammatikas / L. Labrianidis, «Crisis and the Resurgence of Emigration from Greece: Experiences, Aspirations, and the Ambivalence of Mobility Decisions», στο B. Glorius / J. Domínguez-Mujic (επιμ.), *European Mobility in Times of Crisis - The New Context of European South-North Migration*, Μπίλελφελντ 2017 (transcript [in press]).
14. L. Labrianidis / N. Vogiatzis, «The Mutually Reinforcing Relation between International Migration of Highly Educated Labour Force and Economic Crisis: The Case of Greece», *Southeast European and Black Sea Studies* 13/4 (2013), σ. 525-551.
15. Οι έλληνες επιστήμονες του εξωτερικού, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, κάθε άλλο παρά συνιστούν μια αδιαφοροποίητη κατηγορία, βλ. Λ. Λαμπριανιδης, *Επενδύοντας στη φυγή: Η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Κριτική, Αθήνα 2011. Ορισμένοι έχουν εξαιρετικά σημαντικές θέσεις με υψηλές αμοιβές και κοινωνική καταξίωση και είναι ενσωματωμένοι στην κοινωνία που ζουν, ενώ άλλοι έχουν πολύ επισφαλείς και χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας.
16. Λαμπριανιδης, *Επενδύοντας στη φυγή*, ό.π.: L. Labrianidis, «Investing in Leaving: The Greek Case of International Migration of Professionals», *Mobilities* 9/2 (2014), σ. 314-335.
17. Στις ηλικίες 15-69 ετών, ο μ.ό. πτυχιούχων στην Ε.Ε. είναι 22% και στην Ελλάδα 19%, στις ηλικίες 25-64 ο μ.ό. στις χώρες του ΟΟΣΑ είναι 31% ενώ στην Ελλάδα 28%.
18. L. Labrianidis / M. Pratsinakis, «Greece's new emigration», ό.π.
19. Λαμπριανιδης, *Επενδύοντας στη φυγή*, ό.π.
20. J.-B. Meyer / M. Brown, «Scientific Diasporas», Prepared for the *World Conference on Science, UNESCO-ICSU*, Βουδαπέστη, 26 Ιουν.-1 Ιουλ., στο: <http://www.unesco.org/most/meyer.htm>, 1999.
21. J.-B. Meyer / D. Bernal / J. Charum / J. Gaillard / J. Granés / J. Leon / A. Montenegro / A. Morales / C. Murcia / N. Narvaez-Berthelemot / L. S. Parrado / B. Schlemmer, «Turning Brain Drain into Brain Gain: The Colombian Experience of the Diaspora Option», *Science Technology and Society* 2/2 (1997), σ. 285-315.
22. C. Hongxing, «Deploying the Chinese knowledge diaspora: a case study of Peking University», *Asia Pacific Journal of Education* 32/3 (2012), σ. 367-379.
23. J. Gaillard / A. Gaillard, «Introduction: The International Mobility of Brains—Exodus or Circulation?», *Science, Technology & Society* 2/2 (1997), σ. 195-228.
24. F. Rizvi, «Rethinking "brain drain" in the Era of Globalization», *Asia Pacific Journal of Education* 25 (2005), σ. 175-192.
25. A. Saxenian, «Transnational Communities and the Evolution of Global Production Networks: The Cases of Taiwan,

- China and India», *Industry & Innovation* 9/3 (2002), σ. 183· A. Saxenian, «From Brain Drain to Brain Circulation: Transnational Communities and Regional Upgrading in India and China», *Studies in Comparative International Development* 40/2 (2005), σ. 35-61.
26. Θα μπορούσε να λειτουργεί μια βάση δεδομένων στην οποία οι επιστήμονες του εξωτερικού θα μπορούν να παρουσιάζουν τα βιογραφικά τους και πιθανώς να δηλώνουν κάτω από ποιες συνθήκες θα ενδιαφέρονταν να συνεργαστούν στο πρόγραμμα, όπως επίσης θα μπορούσε να υπάρχει η δυνατότητα να απαντώνται βασικά ερωτήματα που τους απασχολούν (σχετικά με τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις, τη φορολόγηση των εισοδημάτων τους στην Ελλάδα κτλ.).
  27. Είναι περιττό ίσως να ειπωθεί ότι κάθε έλληνας επιστήμονας που εργάζεται στο εξωτερικό δεν συνιστά απλώς μια μονάδα αλλά έναν κόμβο, με ένα «σύννεφο» συνεργατών γύρω του, χαρακτηριστικό που πολλαπλασιάζει τη σημασία της συνεργασίας του με την Ελλάδα.
  28. Π.χ. θα μπορούσε σε κάποιους «εξέχοντες» από τους εκπαιδευμένους (καταξιωμένα ονόματα, μεταξύ των οποίων καθηγητές, αθλητές, καλλιτέχνες, επιχειρηματίες / στελέχη επιχειρήσεων) να προσφέρονται συμβολικά κίνητρα, όπως έξοδα διαμονής και ταξιδιού για συνέδρια, σεμινάρια, ομιλίες, θερινά σχολεία κ.ο.κ., ή ακόμη να πραγματοποιούνται αφιερώματα στο έργο τους, τιμητικές εκδηλώσεις κτλ., ώστε να διατηρήσουμε ζωντανή τη διασύνδεσή τους με την Ελλάδα.
  29. Βέβαια, σε ορισμένες περιπτώσεις πρέπει να υπάρξουν μεταρρυθμίσεις ώστε τα κίνητρα που δίνονται να βοηθούν να ξεπεραστούν βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα (π.χ. αντί να επικορηγούνται οι νεοφυείς επιχειρήσεις θα μπορούσε να επικορηγείται η συμμετοχή τους στις ασφαλιστικές εισφορές).
  30. Μια «προνομιακή μεταχείριση» των επιστημόνων της διασποράς έναντι αυτών που παραμένουν στην Ελλάδα (συνκρά άνεργων ή υποαπασχολούμενων), μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα. Σε ορισμένες χώρες (π.χ. στην Κίνα στη δεκαετία του 1990), τα μέλη της διασποράς μπορεί να θεωρηθεί ότι έφυγαν την ώρα που η χώρα τους βρίσκονταν σε μια δύσκολη κατάσταση για να ζήσουν μια εύκολη ζωή. Όπως γράφει ο Ronald Skeldon, εκείνοι που έμειναν πίσω δεν μπορεί να τους καλωσορίσουν απαραίτητα «με ανοιχτές αγκάλες», όταν γυρνούν πίσω.
  31. Στη φόρμα συμπλήρωσης των στοιχείων για τη δημιουργία του Μητρώου, θα μπορούσαν να υπάρχουν τρεις στήλες, ας τις πούμε προσφοράς και ζήτησης και «αιτημάτων» προς την πολιτεία: στην πρώτη, ο επιστήμονας θα αναγράφει το είδος των συγκεκριμένων-εξειδικευμένων «υπηρεσιών» που θα μπορούσε να παρέχει στη χώρα (σε πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα, επιχειρήσεις κτλ.), δηλ., με ποιον τρόπο ο ίδιος διατίθεται να βοηθήσει στον σκοπό του Δικτύου. Στη δεύτερη στήλη, της ζήτησης, θα αναγράφεται το είδος και η μορφή της συνεργασίας που ενδεχομένως θα ήθελε με την Ελλάδα (π.χ. σε ακαδημαϊκό ή επιχειρηματικό επίπεδο). Τέλος, στην τρίτη, τις υπηρεσίες που ζητά από την ελληνική πολιτεία για να καταστήσει τη συνεργασία αυτή άμεση και αποτελεσματική, αλλά και την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση των δικών του υπηρεσιών που περιέγραψε στη στήλη της προσφοράς.
  32. Βλ. ενδεικτικά: Reload Greece, στο: <http://www.reloadgreece.com/>, New Diaspora <http://www.newdiaspora.com/el/>, <http://braingainnews.blogspot.gr/> <http://www.generatione.eu/el/>, The Hellenic Initiative: στο: <http://hellenicinitiative.com/>, Love Greece, στο: <http://www.lovegreece.com/>, Pointgreek, στο: <http://www.pointgreek.com/aboutus/>.
  33. Ίσως και η Ειδική Μόνιμη Επιτροπή Ελληνισμού της Διασποράς της Βουλής, η Παγκόσμια Διακοινοβουλευτική Ένωση Ελληνισμού, το Δίκτυο Ελλήνων Αιρετών Αυτοδιοίκησης της Ευρώπης κτλ.

ΠΡΩΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Η ΑΥΓΗ